

Din Sosyolojisi

Ünver Günay

İstanbul 2000, İnsan Yayınları, 608 s.

Köklü ve hızlı bir değişim sürecinden geçmekte olan Türkiye’de birçok yazı, konuşma ve tartışma ortamının değişmeyen gündemini genel olarak din ve toplum ilişkileri, özel olarak da dinin fert ve toplum üzerindeki etki ve fonksiyonları oluşturmaktadır. Bu çerçevede dinin, özellikle İslâmiyet’in, Türk Toplumunun kültürü, kimliği, kişilik yapısı, toplumsallaşma düzeni, eğitim-öğretim faaliyetleri, ahlâk ve zihniyet dünyası, iktisadî hayatı, bilim, teknik, hukuk, sanat, aile ve hepsinden önemli olarak da devlet geleneğiyle olan karmaşık ve karşılıklı ilişkilerine çoğu kere yoğun ve doğrudan doğruya, zaman zaman da dolaylı bir şekilde temas edilmeyen, neredeyse, hiçbir konuşmaya tanık olmamaktayız. Ne var ki böylesine can alıcı ve hayatî bir öneme sahip konuların, kısmî istisnaları dışında, çoğu kere polemik üslûbuyla gündeme geldiğini görmekteyiz. Her konuda olduğu gibi, din ve toplum ilişkileri gibi son derece girift bir konuda da bilimin ve tefekkürün ağırlığına uygun belli bir düzey ve kaliteye yükselerek tartışmak elbette her Türk aydınının en büyük arzusudur.

Nitelikli kitaplar yayımlamakla dikkat çeken İnsan Yayınları, akademik çevrelerin ve öğrencilerin dışındaki insanlara pek hitap etmeyen bir ders kitabını daha geniş bir okur çevresiyile buluşturdu.

Ülkemiz düşünce tarihi ve bilimsel araştırma geleneği içinde çok yeni bir bilgi dalı olan din sosyolojisi, önde gelen bir uzmanın kaleminden bir el kitabıyla okuyucuya sunulmuş bulunuyor. Entelektüel çevrelerin önemli bir perspektif eksikliğini ve boşluğunu gidermeye aday olan kitap, bilimsel çevrelerde de dinle ilişkili olayların “dinamik bir bilimsel perspektiften hareketle deneysel sosyolojik bir yaklaşım zihniyeti” içerisinde ele alınmasına katkıda bulunuyor.

Kitap temelde “din sosyolojisinin konularını spekülâtif ve ansiklopedik bir bilgi yığını şeklinde sunmak yerine, onlara toplumun dinî yaşayış gerçeklerini deneysel ve dinamik bir ilmî yaklaşım perspektifinden hareketle, problematik bir biçimde ele almayı ve okuyucularına bir araştırma ve inceleme esprisini yahut alışkanlığını kazandırmayı” amaç edinmiş. Dolayısıyla kitabın din sosyolojisi konularına bir tür giriş ve bu konulara ilgi duyanları temel meselelere ısındırma ve hazırlama amacını taşımakta oluşuna rağmen, bu amacı aşan çok kapsamlı bir muhtevaya sahip olduğu görülmektedir.

Kitap, genel sosyolojinin konusu, temel kavramları, özlü tarihçesi ve alt bölümlerini tanıtan kısa bir “Giriş” ile üç bölümden oluşmaktadır.

“Birinci Bölüm”, din sosyolojisine hazırlık bilgileri vermeyi amaçlamaktadır.

“İkinci Bölüm” din sosyolojisinin konu ve problemlerini sistematik din sosyolojisi arayışı içerisinde sunmaktadır.

“Üçüncü Bölüm”de ise uygulamalı özel din sosyolojileri çerçevesinde İslâm dini ve Türk toplumunun özel din sosyolojileri denenmekte ve İslâmiyet üzerine uygulamalı din sosyolojisi, örnek metinleriyle konu bütünleştirilmek istenmektedir.

Genel sosyolojiden din bilim(ler)ine (*Religionswissenschaft*) ya da ilahiyat, din felsefesi ve “Genel ve Sistemik Din Bilimleri”nden genel sosyolojiye doğru açılmayı sağlayan geçiş köprüsü üzerinde yaklaşımlarını oluşturmaya çalışan din sosyolojisinin çok öz ve sistemli bir gelişim seyrini okuyucuya sunan kitap, modernleşme ve sekülerleşme diye bilinen iki büyük küresel değişim süreciyle Batı’dan başlayarak dünyanın diğer bölgelerine yayılan ve dinin modern toplumda giderek ortadan kaybolacağını öngören pozitivist, evrimci (ilerlemeci), materyalist ve tarihselci bakış açılarına karşı, anlayıcı sosyolojik ve fenomenolojik bir perspektifle dinin ve dinî tecrübenin özgünlüğünü (orjinallik), sahilliğini (otantiklik) ve husûsiliğini (özüllük) çok duyarlı bir şekilde ve bütün indirgemeci yaklaşımlardan kaçınarak sağlıklı bir bakış açısıyla sunmaya çalışmaktadır.

Bu çerçevede kitabın “İkinci Bölüm”ünde günümüzde en çok tartışılan konuların başında yer alan dinî guruplaşma olgusu, dinî akımların doğuş sebepleri, sosyal farklılaşma ve bu arada farklı sosyal tabakaların din anlayışları, sosyal bütünleşmede dinin işlevleri, sosyal değişme karşısında din, çeşitli toplum tipleri içerisinde dinin yeri ve konumu, bu arada geleneksel, modern, postmodern ve geçiş toplumlarında din, dinin diğer kurum, ihtiyaçlar ve eğilimlerle olan karşılıklı ve fonksiyonel ilişkileri, dinî gurup, cemaat ve hatta farklı dinlerin birbirleriyle olan ilişki biçimleri ve dinî hareketlerin sosyolojisi, olabildiğince objektif ve nitelendirici bir üslûpla ele alınmaktadır.

Din sosyolojisinin, kişisel kanaatime göre, bir akademik bilgi dalı olmasının yanı sıra, hem entelektüel hem de bilimsel bir perspektif olması, onun kendine özgü açıklama modeli (paradigma), kuram, yaklaşım ve yöntem farklılıklarının da altını çizer. Bu farklılık onda büyük ölçüde nesnellik, deneysellik ve sıkı bir nitelendiricilik özellikleri ile kendini gösterir. Dolayısıyla günümüzde yoğun ve daha uzun vadede ise sürekli tartışma konularını belirleyeceği anlaşılan din, laiklik, sekülerleşme, İslâm ve Türk toplumu ilişkilerinin uygulamalı, tarihî ve belgesel bir tartışmasını da bu kitapta ana hatlarıyla bulmak mümkündür. Yazar uygulamalı özel din sosyolojilerine bir örnek olmak üzere kitabın “Üçüncü Bölüm”ünde İslâmiyet ve Türk toplumunun dinî yaşayışı üzerine birer din sosyolojisi incelemesini, geleneksel bakış açısına duyarlı olmakla birlikte, daha çok dinî modernleşmeci bir perspektifle sunmaya çalışmaktadır.

İki büyük çağdaş Batılı din sosyologunun, Jacques Berque ve Ernest Gellner’in, biri “Mağrib Müslümanlığının Bazı Sorunları” diğeri de köylü (kabilevi) din ile şehirli dinin İslâm toplumlarındaki diyalektik ilişkilerini ele alan ünlü “İslâmiyet Üzerine Bir Sarkaç Teorisi” adlı yazılarıyla kitap tam anlamıyla bütüncül bir bakışı yakalamış gözüküyor.

Kitabın 303. sayfa 21-27. satırlarındaki hatalı tekrar basımları istisna edilirse, baskı hataları yok denecek kadar aza indirilmiştir.

Muhteva bakımından eleştirilecek noktalara gelince: Din sosyolojisindeki başlıca eğilimler üzerinde durulurken fenomenolojik din sosyolojisi eğiliminden sıkça bahsedilmesine ve hatta yazarın tercihinin bu yönde olduğu anlaşılmasına karşın, söz konusu eğilimin ayırt edici özellikleri belirsizliğini kitap boyunca sürdürmektedir. Yine kısmen bu eğilime kısmen de din sosyolojisindeki metotlara dahil bulunan ve dinî nitelikli sosyal davranışların ardındaki anlam, değer ve kuralların çözümlenmesinde kutsal metinlerin yorumlanmasının onlara etkisi kadar, onların da bizzat birer metin olarak görülüp objektif yorumlarını yapmaya çalışan hermenötik yöntemin ayırt edici özellikleri ve kurallarından da ne din sosyolojisindeki teorik eğilimler kısmında ne de din sosyolojisinin metotlarından anlama ve açıklama kısmında değinilmiştir.

Bunlardan başka dinî tecrübenin özünde yattığı bilinen “kutsal”ın da yeterince tanımsal bir niteliğe kavuşturulamadığı görülmektedir. Başta Durkheim ve Weber olmak üzere, sosyologların ve değişik din bilimcilerinin tanım denemeleriyle özellikle dine gelenekselci ve mistik/tasavvufî bakan düşünür ve bilim adamlarının konuyla ilgili klasik ve geniş tartışmalarının; mistik, metafizik, felsefi ve teolojik indirgemeciliğe kaçmadan birer özetleri verilebilirdi. “Kutsal”ın tanımı ve nitelikleriyle ilgili başta İslâm kelâmı ve tasavvufunun nazariyeleri olmak üzere, özellikle bunlardan ikincisine dayalı olarak görüşlerini ortaya koyan gelenekçi düşünce ekolünün Rene Guenon ve Fritschof Schoun gibi Batılı temsilcileriyle Seyyid Hüseyin Nasr gibi Müslüman temsilcilerine hiçbir atfın yapılmaması düşündürücüdür. Zira bunlardan Nasr’ın *Bilgi ve Kutsal* (İstanbul 1999) adlı kitabında konunun geniş tartışmaları yer almaktadır. “Bilginin özü, özün bilgisidir.” diyen bir Hindu özdeyişi, dikkat çekmek istediğimiz noktayı sanırım bütün yalınlığıyla ortaya koymaktadır. Eğer dinin özü olan “kutsal”ın metafizik, ilahiyat, din felsefesi, din fenomenolojisi ve dinler tarihindeki açıklamaları yeterince kavranamazsa ona, anlayıcı bilimsel bir perspektifle yaklaşmak mümkün olmaz. Kanaatimizce adı geçen bilgi dallarının ve özellikle “kutsal”ı görüşlerinin merkezine oturtuklarını ifade eden “gelenekçi ekol”ün diğer bilimsel bakışlarla birlikte değerlendirilmesi, iyi bir anlama için zorunlu gözükmüyor. Ancak yazarın yukarıda sözü edilen dini modernleştirme ve kısmen dünyevileştirme bakış açısı buna engel olmuşa benziyor.

Nitekim aynı bakış açısı onun din ve devlet ya da din ve siyaset ilişkileri anlayışına ve bu arada her ne kadar Gellner’in dilinin ve çeviri konusu olan makalesinin özel zorluklar taşımasına ve yazarın Fransızcasına göre ikinci derecede vakıf olduğunu bildiğimiz İngilizce seviyesine yorulsa bile, Gellner’den yaptığı çevirideki şu önemli cümleleri sübjektif bir şekilde anlayarak çevirmesine de sebep olmuşa benziyor. Gellner’in orijinal cümlesinde Hıristiyanlık ve İslâmiyet karşılaştırılırken “teokratik temayüllerin birincisinde sıradan bir eğilim, ikincisinde ise dinin çok tipik bir özelliği olduğu” vurgulanırken¹ Günay’ın çevirisinde bu vurgu şu şekilde

1 Karşılaştırm. "...But Christianity has a far grater tendency towards giving unto Caesar that which is Caesar's, and theocratic tendencies are only among many within Christianity, whereas they seem to be far more typical of Islam". Gellner, Ernest, "A Pendulum Swing Theory of Islam", *Sociology of Religion*, ed. Roland Robertson, 1969, s.127.

anlaşmıştır: "Fakat, Hıristiyanlık, Sezâr'a ait olanı ona vermeye çok daha büyük bir eğilim gösterdiği ve teokratik temayüller daha onun yalnızca bir iç meselesi olduğu halde, onlar İslâmîyet'in çok tipik bir özelliği olmaktan uzak görünüyorlar." (s. 580).

Burada İslâm'ın devlet veya siyaset kurumlarına bakış açısının ne olduğunu tartışmak istemiyorum. Fakat bu konuda bir kanaat izhar eden Ernest Gellner'in bakış açısını yazarımızın çarpıttığı kanaatindeyim.

Bütün bu bakış açısı farklılıklarına rağmen, her halükarda kitap din sosyolojisi okurları ve meraklıları için vazgeçilmez bir başvuru kitabı özelliği taşımaktadır. Eleştirilerimizle kısmen katılmadığımız birtakım sübjektif değerlendirmeleri dışında yazarın objektifliği korumaya çalışması, konularına yaklaşırken sergilediği soğukkanlılığı, titizlik, dikkat ve sistematikliği takdire değer tutumlardır. Güncelleştirilmesi gereken birçok konular bulunmasına rağmen Türk okuyucusuna böylesine kapsamlı ve değerli bir çalışmayı kazandırdığı için kendilerini tebrik etmek isterim.

Ali Coşkun

Sufis and Anti-Sufis: The Defence, Rethinking and Rejection of Sufism in the Modern World

Elizabeth Sirriyyeh

Curzon 1999, 188 sayfa. ISBN: 0-7007-1060-4

İslâm araştırmalarının önemli ve anlaşılması güç sahalarından birisi hiç şüphesiz ki tasavvufur. Bunun güçlüğü diğer bir çok sebebin yanı sıra, en başta tasavvufun görünürde belirli bazı formel kaidelerinin bulunmasına rağmen aslında tamamen sübjektif yaşanan bir süreç olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca tarih içerisinde bu alanda çok sayıda tarikatler ortaya çıktığı gibi, bunu ferdi olarak yaşayanlar da olmuştur. Bu yola girenlerin hepsini birden "sufi", eleştirenleri ise "anti-sufi" şeklinde toptan kategorize etmek, kanaatime göre, doğru bir yaklaşım olmamakla birlikte bu durum burada tanıttığımız kitabın yazarına göre "mümkün" görünmektedir. Sirriyyeh burada tanıtacağımız eserinde daha da imkânsız olanı "başararak" bir taraftan son iki yüzyılda ağırlık Ortadoğu ve Kuzey Afrika olmak üzere, Hint Alt Kıtası, Batı Afrika ve Kafkasya'nın kuzey bölgelerinde sufilerin durumlarını, siyasette ve sömürgecilğe karşı oynadıkları rolü ele almakta, diğer yandan da sufi karıştırlarının sufilığe yönelik tenkitleri ve meydan okuyuşlarını incelemeye çalışmaktadır. Yazarın, coğrafi bir sınırlamanın zorunlu olduğunu vurgulamakla birlikte (s. x), bu sınırlamayı yapmadığı yukarıdaki listeden anlaşılacaktır.

Altı bölüm halinde hazırlanan kitabın "Avrupa Tesirinden Önce Sufilik ve Tenkitleri" başlıklı birinci bölümünde 18. ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkan Şah Veliyyullah (Hint Alt Kıtası), Ahmed b. İdris (Kuzey Afrika) ve Osman b. Fûdi (Batı Afrika)